

Från framtidsvisioner till snurrealistiska gallopader – den moderna bilderboken i Norden

af ELINA DRUKER

I konstnärliga och samhällsliga genombrott efterlyses nya visuella koder för att ge uttryck för upplevelsen av nyhet och förändring. I Hans Kirks och Arne Ungermanns bilderbok *jørgens hjul* (1932) presenteras nyskapande tekniska innovationer:

Tungt hamrer Hjulet, dum, dum, dum,
fra Nord og Syd, mod Øst og Vest,
den store Verdens Løbehjul,
Trafikens panserklædte Hest.

Det første Tog, et Rædselssyn!
man korsed sig i Angst og Skræk,
med Ild og Røg det for forbi,
et Hyl, en Raslen – det var væk.

Ekspressen duver tungt afsted,
og Verden veksler for dit Blik,
du glædes ved den vilde Fart
og hører Hjulens Musik.

Tåget, „Trafikens panserklædte Hest“ beskrivs musikaliskt och rytmiskt med betoning av det taktfasta, tunga hamrandet, ett inslag som förknippas med futurismens ljuddikter: „Tungt hamrer Hjulet, dum, dum, dum“. Valet att beskriva tåg eller bilar, liksom textens tempo, demonstrerar fas-

inationen för den nya fartfyllda teknologin. De fotografiska collagen uttrycker en upplevelse av nyhet och förändring och är ett exempel på den modernisering som inleddes inom den danska bilderboken under 1930-talet, en utveckling som fortsatte i de övriga nordiska länderna under 1940- och 1950-talen.

Den nya generationen ansågs behöva nya böcker som skildrade samtida barn och en samtida verklighet. På motivplanet finner vi en allmän dyrkan av rörelse, resande och fart med moderna färdmedel och tekniska uppfinningar. Storstäder ersatte de idylliska miljöerna i bilderböckerna. Det estetiska greppet med förenklade former och distinkta färgskalor speglar en gradvist ändrad syn på barnets utveckling, motoriska färdigheter och kunskap om barnets läsning. Men förändringen skedde inte enbart på motivplanet. Bilderbokens vändning skedde parallellt med en revolutionerande period inom grafisk formgivning i Europa. Den konstruktivistiska sovjetiska affischkonsten, liksom den sovjetiska bilderboken, kan ses som en bakgrund för den danska bilderbokens nyorientering, vilket väl exemplifieras i *Jørgens hjul*. Formspråket, en visuell och typografisk estetik i modernismens anda, hämtades från den moderna maskinkulturen och signalerade nyhet, modernitet och slagkraftighet.

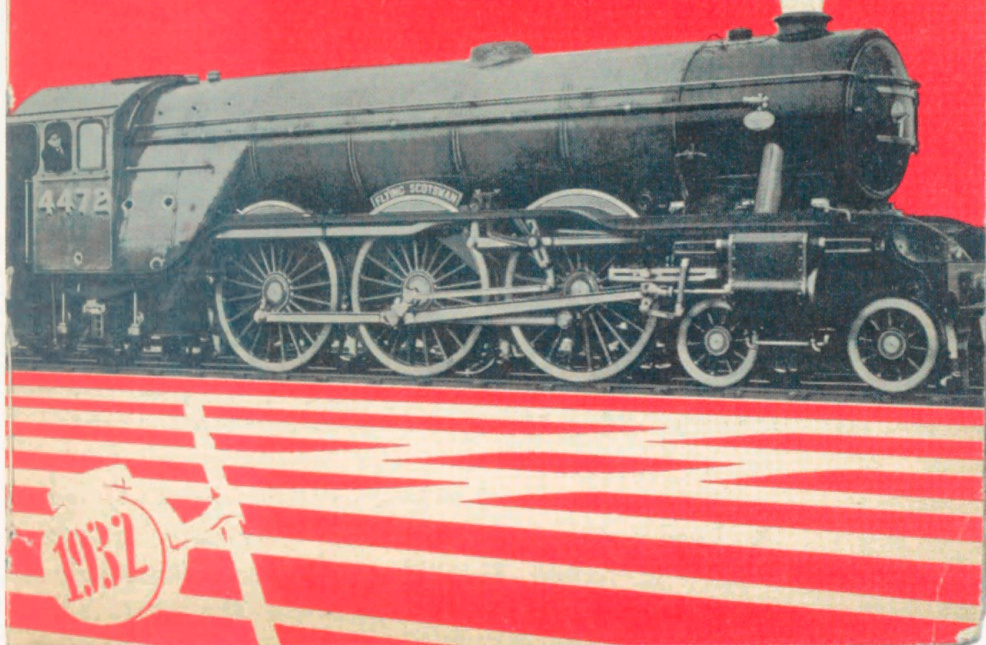
Modernismens påverkan är tydlig i den nordiska bilderbokens estetik under denna dynamiska epok, men den manifesteras på flera sätt. Dels används bilderboken för att gestalta en modern barndom. Detta blir särskilt tydligt i de fotografiskt illustrerade bilderböckerna, ett ofta närmast bortglömt område inom barnlitteraturen. Den fotografiska bilden skapade nya koder inom bilderboken. Fokus på barnets närmiljö samt "här och nu"-perspektivet präglar berättarteknik och estetik i exempelvis Astrid Lindgrens och fotografen Anna Riwkin-Bricks stilbildande böcker om barn i olika länder under 1940- och 1950-talet eller i den danska *Trine kan ...* (1955) av Thea Bank Jensen och Lis Lund Hansen. Hur barnet framställdes, liksom valet av kläder, leksaker eller möbler i bilderna, gav ideologiska signaler. *Trine kan ...* framställde ett modellbarn, som Nina Christensen påpekar i sin avhandling – ett exempelbarn, vars omgivning och aktiviteter på olika sätt stimulerar såväl hennes motoriska som intellektuella utveckling. Den fotografiska bilderboken fungerade som ett modernt, kunskapsförmedlande och ideologiskt verktyg, där just tekniken och valet av bilder är väsentligt.

Eftersom bilderbokens illustrationer också är en del av en bildkonstnärlig och visuell tradition, innebär en brytning med det förgångna att själva sättet att konstruera bilder omförhandlas. Avvikande bildkompositioner, perspektivskiftningar och uppmärksamhet på boksidans och bokmedi-

Tungt hamrer Hjulet, dum, dum, dum,
fra Nord og Syd, mod Øst og Vest,
den store Verdens Løbehjul,
Trafikens panserklædte Hest.

Det første Tog, et Rædselssyn!
man korsed sig i Angst og Skræk,
med Ild og Røg det for forbi,
et Hyl, en Raslen — det var væk.

Ekspressen duver tungt afsted,
og Verden veksler for dit Blik,
du glædes ved den vilde Fart
og hører Hjulenes Musik.

ets form och gränser kan ses i förhållande till bildkonstens brytning med naturalistiska, avbildande rumsframställningar. Trots att bilderbokens illustrationer sällan närmar sig abstraktion, sker det en förändring i hur bildrummet och karaktärerna framställs.

Det är betecknande att när den barnlitterära rebellen Pippi Långstrump gör sitt storslagna entré i bilderboksversionen av Astrid Lindgrens *Pippi Långstrump* (1945), omvandlas bildrummet genom perspektivkast och instabila och rörliga kompositioner. Den upproriska kaos och vitalitet som Pippi presenterar kan ses som en estetisk exemplifiering av den frigörelse

„jörgens hjul“ af Hans Kirk og Arne Ungermann (1932)

„Känner du Pippi
Långstrump?“ af
Astrid Lindgren og
Ingrid Vang Nyman
(1947)

som kännetecknar den nordiska barnlitteraturen under 1940- och 1950-talen. Ingrid Vang Nymans bilder till böckerna om Pippi kan dessutom ses som en konsekvens av bildkonstens utveckling: en revolt mot realismen och naturalismen som leder till undersökning av barnbokens uttryck, estetik och berättartekniska möjligheter. Det handlar inte först och främst om att avbilda, utan att uttrycka det upplevda. Intresset för det omedelbara, naiva och primitiva är grundläggande – en tendens som sker parallellt med många av 1940-talets modernister, som var intresserade av barnet och barnets sätt att betrakta verkligheten.

Medveten naivism fungerar som utgångspunkt för formmässig reduktion även hos Egon Mathiesen, som såg bilderboken som en form av konst. I böcker som *Aben Osvald* (1947) eller *Mis med de blå øjne* (1949) närmade sig Mathiesen en form av abstraktion som utgår från det musikaliska, från färgens och formens självständiga värde. Mathiesen såg bilderboken som en förmedlare av modernistisk estetik i hemmen. Den konstnärliga utgångspunkten och synen på bilderboken och barnkulturen som en plats för konstnärligt skapande är grundläggande även för samtida bilderboks-

konstnärer som den finlandssvenska Tove Jansson eller den danskfödde skulptören och arkitekten Egon Møller-Nielsen.

Ordet material är centralt hos flera av bilderboks-konstnärerna. När Åke Löfgren och Egon Møller-Nielsen konstruerar sin *Historien om någon* (1951) som en deckarberättelse uppmuntras läsaren till deltagande. Läsaren lockas att följa en röd tråd genom berättelsen i en jakt på en mystisk *någon*. Även Tove Janssons *Hur gick det sen?* (1952) konstrueras som en kurragömmalek eller en gäckande teaterföreställning. Tredimensionella iscensättningar med bokens materialitet skapar både hos Tove Jansson och Egon Møller-Nielsen kulissliknande byggnadsverk som fungerar som spelplatser för berättelsen. Materialiteten handlar således också om hur man behandlar bilderboken som ett fysiskt objekt: bokens förmåga att öppnas och bilda en rumslik konstruktion i tre dimensioner utforskas på olika sätt. Bokens materiella och konceptuella egenskaper används för att skapa ramarna för en föreställning där barnet lockas att delta. Det är genom lek, läsning eller aktivt deltagande som verket konkretiseras och förverkligas. Tanken om det aktiva, lekande barnet och barnets deltagande går igen i bilderböckerna. Barnet hade en symbolisk funktion hos modernisterna och stod för spontanitet, lekfullhet och liv. Det lekande barnet blev inom modernismen en sinnebild för det vitala och livsbejakande.

Motivmässigt visar bilderboken alltså optimism och tilltro gentemot de nya teknikerna och det moderna samhället. Men tendensen till det motsatta är likaså tydlig. Exempelvis Egon Mathiesen och Ingrid Vang Nyman utgick medvetet från det naiva i uttryckssätt och teknik. Influenser från utomeuropeisk konst eller barnteckningar, motiviskt och uttrycksmässigt, blev ett annat uttryck för det moderna, möjligen också en motreaktion. Tanken om det ursprungliga och "primitiva" ställs mot en europeisk akademisk kultur. Modernismen innefattar här således en reaktion mot det moderna och den form av modernitet som blivit konstituerande för det västerländska samhället.

Det är tydligt att jämsides med mer pragmatiska ståndpunkter finns det alltså inom bilderboken en motsatt, konstnärligt utforskande tendens, som ligger i linje med efterkrigstidens antiauktoritära stämningar och en strävan att via det naiva, surrealistiska eller främmandegjorda finna nya bilder och språk. Förvandlingen av det vardagliga är centralt i Arne Ungermanns och Jørgen Nashs tolkning av Edward Lears *Historien om fire*

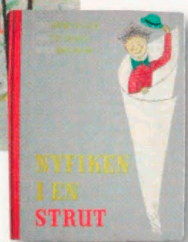
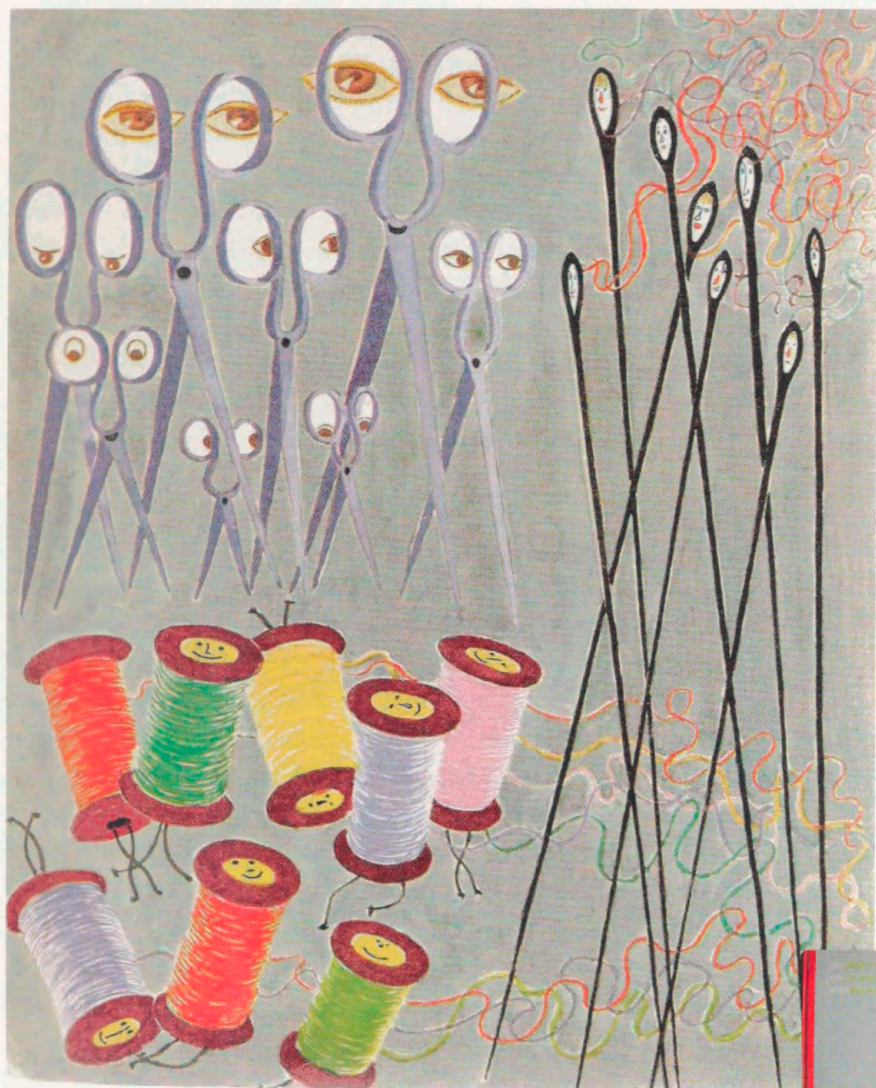

„Mis med de blå øjne“
af Egon Mathiesen
(1949)

„Historien om fire børn, en missekæt og en kvanki-vanki“ illustreret af Arne Ungermann (1950)

børn, en missekæt og en kvanki-vanki (1950) med nonsensartad logik och surrealistiskt bildspråk. En liknande utgångspunkt, att främmandegöra och omvandla det bekanta, leder hos svenska Lennart Helsing och Stig Lindberg till upp-och-nedvända och karnevalistiska absurditeter i såväl text som bild i böcker som *Nyfiken i en strut* (1947) eller *Musikbussen* (1948). Att *Nyfiken i en strut* beskrevs som “snurrealistiska gallopader” av en kritiker uttrycker väl attityden: det handlar om nonsens i modernistisk anda, där det lekfulla, upproriska och “crazy” är kännetecknande. I båda böckerna

får nonsens en tydligt surrealistisk prägel i och med animeringen eller förvandlingen av vardagsföremål och vardagliga miljöer.

Viljan att utforska bilderbokens estetik, behovet av att hitta ett bildspråk och uttryck för en ny tid leder till att bilderbokens formspråk breddas. Tanken om illustrationerna och bilderboken som en form av konst, eller en "udbredelse af kunst", som Egon Mathiesen skriver, är återkommande. De flesta nyskapande bilderboks författarna och -konstnärerna under 1940- och 1950-talet var utbildade, verksamma och etablerade inom

„Nyfiken i en strut“
illustreret af Stig
Lindberg (1947)

vuxenlitteraturen, bildkonsten eller andra närliggande medier. Möjligen upplevdes bilderboken som ett alternativt medium, en plats för formexperiment utan de krav som vuxenlitteraturens eller bildkonstens fält kunde innebära? Den moderna litteraturen och bildkonsten undersöker det litterära verkets och konstverkets materiella och konceptuella egenskaper, och på liknande sätt undersöks bilderboken som medium både formmässigt och tematiskt. Intresset för just bilderboken hänger ihop med barnets symboliska roll inom modernismen men också med det faktum att bilderboken som medium befinner sig utanför de gängse litterära eller konstnärliga fälten. Gemensamt för den nordiska moderna bilderboken – oavsett berättarteknik, estetik eller ideologisk utgångspunkt – är ett sökande efter ett nytt språk och nya bilder.

ELINA DRUKER, *der i 2008 blev ph.d. på avhandlingen „Modernismens bilder den moderna bilderboken“ i Norden, undervisar ved Institut for litteraturvidenskab og idehistorie ved Stockholms Universitet.*

Litteratur:

- Bank Jensen, Thea & Lund Hansen, Lis, *Trine kan ...* (Köpenhamn 1955)
- Christensen, Nina, *Den danske billedbog 1950–1999. Teori, analyse, historie* (Köpenhamn 2001/2003)
- Druker, Elina, *Modernismens bilder. Den moderna bilderboken i Norden* (Stockholm/Göteborg 2008)
- Hellsing, Lennart, *Tankar om barnlitteraturen* (Stockholm 1963/1999)
- Hellsing, Lennart & Lindberg, Stig & Brodin, Knut, *Nyffiken i en strut – öppnar du den så tittar han ut* (Stockholm 1947)
- Hellsing, Lennart, Lindberg, Stig, *Musikbussen* (1948)
- Jansson, Tove, *Hur gick det sen? Boken om Mymlan, Muminrollet och lilla My* (Helsingfors 1952)
- Kirk, Hans & Ungermann, Arne: *Jørgens hjul. Trafikmidler før og nu. En moderne billedbog for børn* (Köpenhamn 1932)
- Lear, Edward & Ungermann, Arne & Nash, Jørgen, *Historien om fire børn, en missekate og en kvankivanki* (Köpenhamn 1950)
- Löfgren, Åke & Møller-Nielsen, Egon, *Historien om någon* (Stockholm 1951)
- Mathiesen, Egon, *Moderne bogillustration* (Köpenhamn 1934)
- Mathiesen, Egon, *Aben Osvald* (Köpenhamn 1947)
- Mathiesen, Egon, *Mis med de blå øjne* (Köpenhamn 1949)
- Näsström, Gustaf, "I svart och vitt. Två roliga barnböcker" i *Stockholms-tidningen* 30.10.1947
- Lindgren, Astrid & Vang Nyman, Ingrid, *Känner du Pippi Långstrump?* (Stockholm 1947)
- Lindgren, Astrid & Vang Nyman, Ingrid, *Pippi Långstrump* (Stockholm 1945)
- Ungermann, red. Lars Dybdahl, Ebbe Mørk, Søren Vinterberg, Mikael Wivel & Line Ungermann (Köpenhamn 2002)